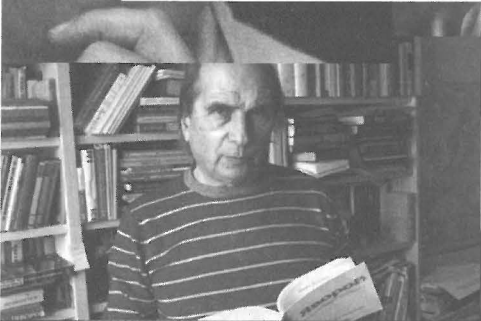

професор
МИХАИЛ НЕДЕЛЧЕВ
на 75

ЧЕТЕНЕТО НА АМЕРИКА

На сестра ми Мариана и зет ми Йордан

При всяко от моите отивания в Америка – а те са вече десетина – се заричам да правя подробен дневник или най-малко да записвам всякакви впечатления, дори и само като бегли бележки. Знам, че всяко отиване е нещо съдбовно, то винаги е една същностна инициация и за мен като литератор изглежда просто логично да се опитвам да превърна всичко това в някакъв текст. Да, но всеки път Северна Америка, САЩ (Южна Америка, Латинската е съвсем друга тема) така ме поглъща, поразява и преобръща, че от моите намерения за текстовост остават само наистина съвсем фрагментарни записи, които след това, вече в България, трудно разчитам и не ми помагат да възстановявам цялостни контексти. Битието ми в Америка – колкото и краткотрайно да е – е всъщност така интензивно, че то всеки път е просто цял един живот. А нали ние не сме в състояние, а и никак не желаем, да въплъщаваме живота си в няколко кратки фрагмента. Самото по-последователно записване би означавало опит да удвоиш и сдвоиш живота си, а той тук е толкова мощен, че е самодостатъчен, сякаш по-малко от европейските ни бития ни дава възможност от такъв тип осмисляния или дори документирания.

Погледнете знаменитата книга на Жан Бодриар за Америка, която аз винаги нося със себе си през океана. Тя се колебае между утопиите и анти-утопиите за Америка, макар да не си го признава. Сякаш на пръв поглед тя е фактологично преизпълнена, но всъщност е просто едно емоционално есе или поредица от есета, които показват, че срещите с Америка са отприщили емоционално писателското въображение на философа и избраната постмодернистка композиция на книгата е всъщност и един опит да се прикрие неспособността да се систематизират по какъвто и да е начин впечатленията от великата страна.

Тук ще си призная една моя слабост – че някъде до самата 1989 година аз бях литературно индокриниран (до голяма степен през пътеписа на Алеко Константинов) с някаква мека форма на антиамериканизъм – не политически, пази боже! Като увлечен франкофон, бях почти убеден, някак задочно, че човекът в подножието на небостъргача е наистина малък и смачкан, че прекомерната машинска бързина наистина отчуждава и клишира съзнанието. И аз бях подвластен, разбира се, на персоналистическия култ към бащата на американската конституция, и аз бях преживял в младостта си трагически погубването на обаятелния президент Кенеди. Винаги бе една надежда великата американска демокрация, но тук ставаше въпрос за всекидневния стил на живот, който ми се струваше непривлекателен. Парижката артистичност и фланьорска свобода, набавяна чрез филми и литературни четива, ме бе прелъстила сякаш завинаги. Тя стоеше за мен във времената на социализма някак редом, като още един възможен и желан свят, с напълно реално преживения и толкова конкретно-сетивно и пак литературно облюбения свят на полското. Да се караме по повод на Америка се бе превърнало в някакъв едва ли не ритуален акт с моя незабравим приятел, пловдивския поет Веселин Сариев. Той бе неизменният идеализатор на нейните всекидневни светове през бохемските ни вечери на седемдесетте и осемдесетте.

Парадоксално, но след 1989 г. ролите ни радикално се размениха...

При първото ми стъпване в Манхатън – през късната есен на 1990-те; а това бе и първото ми стъпване в Америка – усетих как Градът ме наелектризира, каква мощна ерекция ми дарява енергетичността на неговите улици и паркове дори, колко удивително добре, колко уютно се чувствам именно в подножието на небостъргачите – с възможността градският пейзаж да добива своеобразна абстрактност чрез тях.

Когато след няколко години отидохме заедно с Веселин Сариев до Вашингтон, а след това и до Ню Йорк, той, затвърдил от общуването си по пазарите на Истанбул/Цариград и на островна и пристанищна Гърция своите господарски навици на заможен и представителен човек от Главната на Филибето, когото всички почитат, изведнъж отказа да приеме, че тук, в Ню Йорк, той е напълно анонимен, че тук никой не се облащава например от несравнимото му умение да се пазари при една покупка – просто за да изпита познатия ориенталски кеф. Веселин почти намрази Манхатън, отказа да споделя моите дълги-предълги маршрути по Пето и сплитането му с Бродуей, припомняше ми с гняв моя някогашен мек антиамериканизъм.

А стихийното ми влюбване в Ню Йорк ме отвори още веднъж и за цяла Америка. Знаех, естествено, фразата, че Ню Йорк не е Америка, че е нещо само за себе си пределно силно и самостоятелно. Но все пак за мен, както и за много други пристигащи, той стана и поместващ ме изцяло сам в себе си, но и стана врата към Америка. Ню Йорк ме научи и да разбирам Уолт Уитман, да виждам колко съответно е на реалността това внезапно разтваряне на огромни пространства в поезията му, да почитам неговите възхвали на великите американски градове и реки, включително и на самия Ню Йорк.

От Манхатън, от неговите книжарници, музеи, галерии, но и от целия

облик на Сохо и от общия му дизайн, започнах да разбирам колко абсурдно е твърдението за липсата на солидно тиражирана и представена, на трупана „висока“ култура – както европейска, така и тука създавана. Не става въпрос за липсата ѝ въобще (ясно е, че не сме имали този предразсъдък), а именно за всеприсъствието ѝ. Спомням си тук за детската ни среща, в прогимназията, в училището ми „Граф Игнатиев“ с рижия по странен и агресивен начин одиозен писател Ст. Ц. Даскалов. Било е някъде към петдесет и четвърта-пета година; ходил човекът до САЩ и разказва на децата за участието на негрите и за други всевъзможни дефицити. Запомних твърдението му, че в Америка културата е паднала дотолкова, че са останали само пет-шест симфонични оркестъра, а и те са пред закриване. Върнах се вкъщи, не вярвах нито за миг на този неприятен потящ се човек, разказах на майка ми и на вуйчо ми – музиканти – за казаното за американските оркестри, изсмяха се. Погубено бе завинаги доверието ми към писателя соцреалист. Продължих да се интересувам от темата; слушах през годините фантастичните изпълнения на филхармониите на Лос Анджелис, Детройт, Ню Йорк, Чикаго, Сан Франциско, Бостън, Филадельфия... Узнах, че само федералните и щатските симфонични оркестри са някъде около 250–300. Да му се не види лъжеца... Американецът бил тъп и некултурен?

Ние, литераторите, осезаваме света най-вече през писмената реалност. Затова и за нас семиотичното гледище за града, а и за националното културно пространство като *текст*, е съвсем близко и разбираемо. Ние наистина можем да четем града. Четем и Америка като цяло.

Какви могат да бъдат посоките на това четене?

Едната възможност е да търсим като начало, като първа стъпка *европеидната самоличност на някои от най-важните американски градове* – да бъдем хем тук, хем по-близо до себе си, до Европа. Правил съм го при броденето из Бостън в неговите най-стари английски пристанищни кръчми с ирландското му позеленяване за празника на св. Патрик, със скитането – отново и отново – из кварталите на Сан Франциско, със старинния испански Мишън или френското Кафе дьо ла Прес или из италианските ресторанчета. Или пък в малкото, внезапно изникващо приказно датско градче някъде в Калифорния, или пък в неочаквания Севастопол, с превърнатата в ъндърграунд-клуб стара жп гара, където всеки идва с инструмента си и се музичира всеки следобед, а неизвестни писатели пишат в ъглите му.

Друго четене може да бъде за един литератор търсенето на *местата на литературната памет*. И това съм го правил, най-вече из Калифорния. С опита да уловя нещо от магиите на кръчмата-магазин на Док по улица Консервна в град Монтерей, където един ден бяхме поканени в най-вътрешната част на пъстър магазин, за да ни покажат истински, спонтанно възникнал, неинституционализиран местен музей за Стайнбек и да ни подарят етикети за консерви от негово време. Или с ритуалните поклонения в книжарницата „Сити лайт букс“ на Лоурънс Фърлингети в Сан Франциско, с издателството му над магазина. Фърлингети е *poeta laureatus* на града и е успял да издейства всички малки пресечки наоколо да бъдат кръстени на негови при-

ятели, писатели от битническите години – на Керуак, Буковски, Гинсбърг и пр. Книжарницата е препълнена с книжнина на всевъзможни езици, включително и на арабски; не успях обаче да издействам там да се продават и български издания (най-вече сп. „Демократически преглед“) и затова всеки път контрабандно оставям някаква книга на български някъде по лавиците – ей така, да има и нещо наше.

Пътувал съм специално, разбира се, и до Глен Елън, с двете имения на Джек Лондон на хълмовете отгоре – старата ферма с всичките ѝ стопански постройки, но и с писателските кабинети в леката и просторна къща, обкръжена с прекрасни градини, с изгорялата къща, строена на усойно ниско място в гората от един от големите модерни архитекти и запалена нарочно от неизвестен враг, с късния музей, създаден от вдовицата. Обхождал съм, естествено, и другите – маргинални, така да се каже – джек-лондонови места, най-вече около пристанището – в Оукланд, от другата страна на Бее-рията, вътрешното море на Сан Франциско.

Трета форма на опит да четем така, на тематични пластове Америка, може да бъде опитът да постигнем в някаква степен *университетската Америка*. За мен това е била прекрасната възможност да правя паралели между най-либералния университет Бъркли със спомена за революцията на децата-цветя от 1968-ма, за скандалните лекции на самия Фуко, със запазения и до днес кабинет на Чеслав Милош, и може би най-консервативния университет Станфорд, строг, достолепен, с катедралата в средата (тук фамилията Станфорд е увековечена по всевъзможни начини; има си и специален музей), със знаменитата скулптурна група „Гражданите на Кале“ от Роден близо до нея, с най-големия антикомунистически архив в САЩ на Хувър институтън. И с обикалянето в прилежащите им градчета – съответно Бъркли, пъстър, жив и малко музейно пазещ хипарското си минало по Главната, и милионерското Пало Алто с неговите професори нобелисти и с новодошлите милиардери, създатели на някои от интернет-мрежите – всичко това от другата страна на канала, редом със Силиконовата долина. И още: търсенето на университетите – как се вмести в големите градски пространства на Ню Йорк, Вашингтон, Сан Франциско, Лос Анджелис... Или университетът на Санта Барбара – Обърнат към плажовете на Пасифика, приличащ по-скоро на морски курорт. Но ето го и университетът на приютения под Скалистите планини в Колорадо Боулдър с неговата Главна, представяща всички възможни сектантски религиозни деноминации с малки храмове и пъстри галерии – университет, който тук доминира над цялото градско пространство с пъстрото си студентско население. Но ето пък още по-важен топос – минаваме реката в Бостън и вече сме в самия Харвард, пропадаме в подземието на местна пивоварна и сервитьорът се шегува с мен: „Хайде, днес няма да ви искам карта, да видя дали имате 21 години“, след като наистина е проверил младите ми сътрапезници. Търсим книжарница със съвременна американска поезия, най-после наистина намираме...

Можем да четем Америка и по-тривиално, през музеите. Макар че това е ясно и няма да го разказвам. Въпреки че е прекрасно. О МОМА, о

СфМОМА, о Уитни, о Де Йънг мюзийм, о Соломон Гугенхайм, о Метрополитън, о всички музеи Смитсонийн...

Друга прекрасна възможност е да сблъскаме в гигантска геопоетическа и геополитическа перспектива градовете и техните естествени противоборства: Вашингтон и Ню Йорк, Вашингтон и Сан Франциско (непоносимостта и презрението на калифорнийските интелектуалци към столичния политически истаблишмънт), Сан Франциско и Лос Анджелис – великото съперничество на Западния бряг; Лос Анджелис и Лас Вегас – противоборството на двата типа масова култура, на илюзията за идеални светове и на измамните игри на щастието и на уикенд-развлечението в псевдодворци с имена на европейски столици.

А дори и някак да мислиш, че не си отишъл до Америка заради природата ѝ, ако живееш интензивния си американски живот повече от две седмици, някак ще ти бъде предложено и дори натрапено да я четеш и през нейните стоици и стоици национални паркове, тези удивително почитани зони не само на съхранена природа, но на високо култивирано отнасяне към нея (места за наблюдение, информация, центрове за визитация с разнообразни сувенири, пикник-зони и пр.). Така можеш да попаднеш в Йосемити, Зайън кениън, Брус кениън, в Дет вали, на езерото Тахо или на Муун лейк, да прекосяваш пустинята Невада или Великата калифорнийска долина, да пътуваш по шосе № 1 или какво ли още не...

Можем да се опитаме да конкретизираме огромните американски светове и като се вгледаме в някакви малки тематични култури – например в тейстинг-практиките, в опитването на вино по долините Сонома и Напа. Или в малко воайорско вглеждане в битието на свръхбогатите – в голф-игрищата на брега на океана, в галериите и в безкрайното многообразие на къщите на градчето Кармел, в целия пейзаж на спускащите се в пристанищата си Саусалито и Тибурон (някакви съответствия от Беерията на нашите Несебър и Созопол), от другата страна на Голдън гейт, срещу хълма Президио.

А можем и да се опитаме да четем непознатата ни гей-култура в квартала Кастро на Сан Франциско, където всичко си е гейско – включително и знамената с цветовете на дъгата, не само фризборниците и бутиците за дрехи. Тук по време на голямата презентация на личността на Гъртруд Стайн и парижкото ѝ обкръжение (включително и с картините на Матис и Пикасо) в почти всички музеи на града, писателката-ментор бе представяна навсякъде в огромните рекламни табла в по-интимни фотоси с нейната любовница Алис Токлас. А ако продължим през два квартала, ще се потопим в малко ретро-туристически възпроизведените хипи-светове по култовите улици Хайт и Ашбъри. Тук можем да свърнем в нарочно мрачната ъндърграунд-книжарница, където ще разгърнем също нарочно издадените на нещо като циклостил, със зацапани черни букви анархистични съчинения на самия Ноам Чомски.

Ако пък прекосяваме щата Юта, ще се опитаме да четем присъствието на индианците не само чрез създаваните из резерватите сувенири, но

и като лица на живо и по фотоси – това са легендарни вождове и мъдри майки на племена, шамани и велики войни. Ето например тази магическа пръчка, вождът я подава, само този, който я държи в ръката си, има право да говори.

Подходящ за културологично четене е и маршрутът на католическите испански мисии по западното крайбрежие – най-вече мисията на Санта Барбара, на Сонома и самата стара мисия на Сан Франциско, с цялата наистина мисионерска роля около тях, с въздействието им до ден днешен. А тук въобще не отворихме дума за великите северни езера или за франкофонския юг (които аз лично не познавам), както и за множество други вътрешни пространства. Безброй възможности.

При всички тези прочити, при разнородните обхождания, наистина ще се убедиш, че всички тук сме представени, всички ние – европейските хора – сме тук; че е осъществена една уникална съборност на света. В Америка трябва да се откажеш от пределния си етнофилетизъм, но е и пределно глупаво да се откажеш и от националната си принадлежност; тук наистина се знае и забелязва различието.

И още нещо: именно защото всичко ни се случва на нас след 1989 г., за нас, които сме живели дотогава „задочно“ в Америка, сега нашето мислене за Америка е някак ретроспективно – ние търсим и намираме тук неща, които сме знаели/познавали именно „задочно“, предварително. Така проблематизирахме двойно живеенето и чрез литературата. Търсим и намираме Ню Йорк на Труман Капоути и на Пол Остър, или Монтерей на Стайнбек.

Някак всичко трябва да се центрира с четенето на символиката на Нешънъл мол, Националното пазарище във Вашингтон и околните сгради с Пилоната на Джордж Вашингтон в средата, с мавзолеите на Томас Джеферсън и Ейбрахам Линкълн, с Капитолия от другата страна на огромното продълговато тревно пространство, с Конгресната библиотека редом. Цялата тази символика на американската държавност, белязана от персоналистичността на американските президенти, на бащите на нацията, е направена от специално поканените след Великата френска революция френски урбанисти и паркостроители наистина *да се четат*. Крачиш по огромната ливада и четеш: ето, в перпендикуляр е цялата *ареа* на Белия дом, на този особен, образцов дом на първото американско семейство, и грандиозен офис същевременно. А отвъд реката Потомак е официалното военно и държавно гробище Арлингтън с надгробните плочи на президента Кенеди и на погребаната редом по-късно Жаклин Кенеди-Онасис (точно така пише на плочата, и тази американска толерантност удивлява всички ни). И Америка наистина не може да бъде разбрана и събрана в съзнанието ти без осъзнаването на дълбинния смисъл и на общоамериканската значимост и задължителност на тази персоналистична президентска символика, която винаги има място в американския исторически живот, а и сега е със съвсем конкретно въплътени измерения.

През цялото време като литератор ти трябва да помниш: тук си, за да се опиташ да обхванеш всичко това, да го превърнеш в текст, да намериш

нови думи; тук си в една изключително привилегирована ситуация, тук си някак наистина съдбовно – и за себе си, и за твоята аудитория от читатели/слушатели. Някак трябва да споделиш и следното: Америка очевидно наистина е *обетована земя* със способността си да те помести, и то така, че наистина да се скриеш от предишните обвързаности и идентичности, да потънеш вътре без следа, стига да го желаеш. Точно тук е големият избор: дали ще изнесеш богатствата на своите новопридобити визии и акумулиран чувствен опит оттук към европейските си обиталища (ако останем в пределите на евроатлантическите взаимоотношения и не се разпростираме към Азия или Африка), или някак ще потънеш в тукашното, в американското. Това можеш да го правиш без то да означава и житейския избор за постоянния ти живот, т. е. говорим предимно за *идеалното* пълно приобщаване или за все пак оставането в наблюдателска, надпоставена позиция. (Тоест ти може и да станеш американец без да оставаш тук завинаги, дори връщайки се в Европа, можеш да се окажеш обаче завинаги пленен, завинаги поместен тук.) Америка е една от екстремните възможности да изпитаме себе си докрай, да се екстериторизираме чрез траекторията на това презокеанско отиване, да се погледнем с всичкото си досега и с евентуалните си бъдещета.

Първо в сп. „Демократически преглед“, а след това и в книгата ми от 2002 г. „Размишления по българските работи“ поместих като малък отговор на тази потребност един малък фрагментарен цикъл от есеистични текстове под общото название „Америките“. Ето и названията на отделните фрагменти: „Олимпиада по американски“, „Културни островчета в Сан Франциско“, „Вино от Слънчевата долина“, „Близнаците са живи“. А в уводния текст се опитвам да си отговоря на въпроса: какво все пак означава *да си* в Америка, защо все пак не можем да свикнем с това, макар и наистина радикално изживяване? Защо да слушаш джаз в „Блу нот“ в нийоркското Сохо не е същото, както да го правиш в някакъв също прочут джаз-клуб в Европа, та било дори и в лондонското Сохо? Доколко дори и временно отиващият в Америка съпреживява общоевропейските и общосветовни митове на XIX век: Америка е отечеството на всички свободни хора (т. е. на тези, които избират свободата пред тиранията на разпределилите си европейското пространство империи); Америка е пределната възможност да съградиш нова идентичност; Америка може да даде на семейството ти възможност да му предоставиш неговата собствена Обетована земя – една безспорно патерналистична реализация; нашият шанс за успех е в усвояването на земите от Източния към Западния бряг, все по-на запад... Днес всичките тези митове може да не са истински актуални за съвременните хора, но те неизбежно полагат някакви следи върху съзнанието на всеки прекосяващ океана.

Но Америка, естествено, съвсем не се оказва *празно*, макар и *благословено* място, върху което всеки може да екстраполира всички свои фантазми и желания, да наслаждава като желана реалност всички свои проекти. Америка, колкото и да е неочаквано за новодошлия (макар че той винаги все пак е осведомен дори и бегло за случилото се в Америка през последните 250

години) е преизпълнена със следи на пределно интензивно живян живот. Но въпреки всичко, новодошлият сякаш винаги има илюзията за Новия свят и, естествено, изразите на тази илюзия винаги дразнят американците. Но това е сякаш непобедимо; единственият шанс за вписване на новодошлия е да затаи тези илюзии. Дори и поживял тук интензивно, той пак ще си ги върне въщи, в Европа някак несломени – със силно насложени върху тях следи от реализираните прочити на пластове на американското битие.

Опитвам се при последните си две отивания до Америка и през последните пет-шест години да постигам бърз и мощен синтез на **американското** чрез колекциониране и слушане на американска симфонична музика от ХХ век. Това е, на първо място, драматичното ми влюбване в минимализма на Филип Глас, но и на Тери Райли, Стив Райх, Джон Адамс. Екстатичното слушане на повтарящите се мощни акорди и други репетитивни структури на Филип Глас някак радикално измести (надявам се, временно) отдаването ми на симфонизма на Алфред Шнитке и на музиката на Пиацола, свирена от класически музиканти (от Гидон Кремер до Йо Йо Ма). Филип Глас и другите минималисти ме върнаха обаче и към великия и загадъчен Чарлз Айвз (връзката на целия американски музикален век с Хенри Дейвид Торо, с американския философски и литературен трансцендентализъм). Така се заредиха и увлеченията ми по Самюъл Барбър (неговото гениално „Адажио за струнни“ имам в няколко фантастични изпълнения), Аарон Копланд, естествено Ленард Бърнстейн (открих в „Разпутин“ в Бъркли неговите основни „еврейски“ произведения), Елиът Картьър... И твърде проблематичния Джон Кейдж – ето така, не само за изчерпателност на колекцията и на представите, но и от чист снобизъм, макар и позакъснял в изявата си. При цялото това колекциониране и слушане (само дисковете ми на Филип Глас са двадесетина) осъзнах каква неимоверна значимост имат за американската симфонична музика местата, градовете, централните публични личности. Само в моята колекция има десетки и десетки сюити и симфонии за Ню Йорк, за велики реки и водопади, за великите каньони, за Вашингтон (персоната, не градът) и т. н. Това не е натрапваната ни по времето на социализма пределно конкретизираща програмна музика, а действително представяща грандиозността на американския пейзаж, на американските пространства и на самото американско мислене в звукова картина. (В скоби казано, по време на последното ни ходене в Калифорния резидиращ композитор в Сан Франциско бе самата София Губайдулина, вероятно живееше някъде на самия връх, в свръхскъпарския аристократичен Ноб Хил и симфонията ѝ с название точно „Сан Франциско“ бе програмирана с изпълнение под диригентството на самия Майкъл Тилсън Томас. Но нещо се прецака и премиерата през миналия ноември не се състоя, може би защото не бях там. А самото това резидиране на големи отвъдокеански композитори е друга велика американска традиция от Дворжак насам.)

Бог да го прости Ст. Ц. Даскалов!

Осъзнах преди време, че този бърз синтез чрез нова симфонична музика (заедно с виното и полускъпоценните камъни) е наистина най-добрият

начин да донесеш/отнесеш със себе си национално-специфичното. Опитвах се да го постигна през последните десет години за Литва, Армения, Русия (разбира се, с репресираните и нарочно маргинализирани композитори), за Бретан при пътуването ми през това лято, Кипър, Родос; преди това Аржентина, Швеция, Испания и т. н. Но Америка, о Америка...

Ето това бяха моите бегло скицирани и съвсем неизчерпателно дадени тези и хипотези как един литератор може да чете Америка – преди опитите си да я въплъти, според силите си, в слово.

Друга важна тема под наслова „Как четем Америка“ може да бъде: как днешните български писатели го правят, познават ли тези възможности, които се опитвах да представя?

29 ноември 2012, София